

İBRAHİM HAKKI BEY'İN İZMİT MUTASARRIFLIĞI

Ş. Can ERDEM*

İbrahim Hakkı Bey¹, 13 Nisan 1920 tarihinde İzmit mutasarrıflık vekâletine tayin olunmuş, 14 Nisan 1920'de görevine başlamıştı². 5 Nisan 1920'de kurulan ve Kuvâ-yı Milliye'yi tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan dördüncü Damat Ferit Paşa hükümetinin İzmit gibi stratejik bir mevkiye atadığı İbrahim Hakkı Bey, Çerkes ileri gelenlerindendi. Saraya sıkı sıkıya bağlı, çok geniş ihtirasları olan bir kişiydi. Aynı zamanda liva genel meclis üyesiydi³.

Hükümeti, icraatıyla ilgili sürekli bilgilendiren İbrahim Hakkı Bey ilk raporunu göreve başladıktan hemen sonra 20 Nisan'da göndermişti. Dahiliye Nezareti'ne kuryeyle gönderdiği kapsamlı raporunda kısa süre zarfındaki icraatını değerlendiriyordu. Rapora göre İbrahim Hakkı Bey, halk, memur ve subayları merkezî hükümetin görüşleri doğrultusunda aydınlatmış, kısa sürede görüşlerini değiştirmeyi başarmıştı. Kendi fikirleriyle ters düşen subayları bile işbirliğine ikna etmişti. Yapmayı tasarladığı tedip harekâtı için kendisine yetki verilmesini istiyordu. O'na göre, kurmay bir subay olması, askerî fikir ve icraatında bağımsız olmasını gerektiriyordu. Kuvâ-yı Milliye'nin muktedir subaylarla hareket ettiğini, buna düzenli bir harekâtla karşılık verilmesinin

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Çule İbrahim Hakkı, (1876-1932); 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı sonunda Anadolu'ya göç ederek Adapazarı yöresine yerleşen bir Vubih ailesindendir. Mısır'da tarımcılık eğitimi gördü. İttihat ve Terakki iktidarına karşı olduğundan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi nedeniyle takibata uğradı ve ülkeyi terkederek savaş yılları boyunca Mısır'da yaşadı. Mondros Mütarekesi'nden sonra çıkarılan af üzerine geri döndü. Abhazca, Türkçe, İngilizce, Arapça biliyordu. Önce Midilli adasına, daha sonra da Mısır'a gitti. 1932 yılında Mısır'da öldü. Sefer E. Berzeg, *Çerkes Göçmenleri II*. www.kafkas.org.tr/izbirakan/çuleibrahim.html

² Sabahattin Özel, "Milli Mücadele'de İzmit Mutasarrıflarının Faaliyetleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, (İstanbul 1998), s. 142.

³ Kâmil Erdeha, "İzmit Mutasarrıflığı III", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, VII/50 (Ocak-Mart 1978), s. 26.

zorunlu olduğunu, aksi takdirde başarılı olunamayacağını söylüyordu. Mutasarrıf vekili olarak bütün bunları gerçekleştirebilmenin zorluğundan bahsederek, asaletinin onaylanmasını ve kuvâ-yı tedbiye kumandanlığının uhdesine verilmesini gerekli görmekteydi. Raporda kazaların durumları da belirtilmiş, yetki ve mühimmat meselesinin muhakkak halledilmesi gerektiği vurgulanmıştı⁴. 22 Nisan'da, hilafete bağlılıklarını fiilen göstermek için Düzcce, Hendek, Adapazarı havalisi müslüman ahalisi ile birlikte Kuvâ-yı Bagiye'ye⁵ karşı ayaklanarak 24 Nisan tarihine kadar Safranbolu, Gerece, Bolu, Mudurnu, Akyazı, Sapanca, Karamürsel, Yalova ve Kandıra yörelerini ele geçirmişlerdi. İbrahim Hakkı Bey ve topladığı gönüllüler, Damat Ferit Paşa hükümetinin 24 Nisan 1920 tarihli bir kararnameyle⁶ oluşturduğu Kuvâ-yı İnzibatiye kuvvetlerine destek vermek üzere harekete geçmişlerdi. 25 Nisan'da Sadrazam Damat Ferit Paşa, gerekli silah, cephane ve paranın gönderileceğini belirterek, İbrahim Hakkı Bey'e mutasarrıflığa asaleten atandığını bildiriyordu⁷. Bu tayinle ilgili Padişah iradesi 28 Nisan 1920 tarihliydi⁸. İbrahim Hakkı Bey, Padişahın selamını getirdiğini söyleyerek 150 lira maaşla gönüllü kaydına başlamış⁹, İbrahim Hakkı Bey'in Adapazarı'na gelişi davullar çalınarak kutlanmıştı¹⁰.

İbrahim Hakkı Bey 30 Nisan 1920'de, daha sonra Maliye Nezareti'nden alıp yerine koymak üzere belediye sandığından bin lira almıştı. O'na göre bu para memleket ve milletin kurtuluşu için gerekiyordu¹¹. Ancak daha sonra yerine koyacağını taahhüt ettiği bu parayı vermeyince, 9 Eylül 1920'de Dahiliye Nazırı Reşid Muhtar Paşa bu paranın ödenmesi gerektiğini bildirerek İbrahim Hakkı Bey'i uyarmıştı¹².

⁴ Özel, *a. g. m.*, s. 143-145.

⁵ Damat Ferit Paşa hükümetlerinin Kuvâ-yı Milliye yerine kullandığı terim. Bagi kelimesi serkeş, asi anlamına gelmektedir.

⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 5 Şaban 1338, No: 3835.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Asâyiş Kalemi (DH-EUM-AYŞ)*, No: 41/76.

⁸ BOA, *Babâli Evrak Odası (BEO)*, No: 347152.

⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 596.

¹⁰ Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*, İstanbul 1987, s. 74.

¹¹ BOA, *Dahiliye Nezâreti İdâre-i Umumiye (DH. İ. UM)*, No: 3-1/1-67, lef 2.

¹² BOA, *DH. İ. UM*, No: 3-1/1-82, lef 1; Daha önce bu parayı isteyen Adapazarı Ziraat Bankasına verdiği cevapta paranın şimdiye kadar verilememesinin Adapazarı'nın Kuvâ-yı Bagiye tarafından işgal edilmiş olmasından kaynaklandığını belirtiyordu. Aynı belge lef 2.

İbrahim Hakkı Bey, Dahiliye Nezareti'ne sunduğu 12 Haziran 1920 tarihli raporunda¹³ bölgedeki durumu kronolojik olarak ayrıntılı bir biçimde anlatıyordu. Bu rapora göre:

İbrahim Hakkı Bey 26 Nisan'da Adapazarı'ndan gelen davet üzerine piyade, süvari ve makineli tüfeklilerden oluşan düzenli kuvvetlerle, binlerce ahali ve gönüllülerin alkışları arasında Adapazarı'na girmişti. Hükümet konağı karşısında dualar okunduktan sonra padişahın selamını tebliğ etmişti. Sadrazam Paşa'nın bir telgrafında, hizmeti görülen zabitanın telgrafla isimlerinin istenildiğini duyurmuştu. İlan ettiği bu telgrafname zabitan üzerinde iyi etki yapmıştı. Halkın gösterileri karşısında hükümetin de vazifesini yapmaya başlamış olmak için en azından on bin silah, birkaç batarya top, birçok makineli tüfekte yeterli miktarda parayı Adapazarı'na göndermesi gerektiğini bildirmişti. 27 Nisan'da gönüllülerin her türlü ihtiyacının teminine başlanmıştı. İhtiyaç duyulan şeylerin silah, mühimmat ve para gibi şeyler olduğu, gönüllülerin çoğunun silahı olmadığı, eldeki silahların yeterli cephanesinin bulunmadığı belirtilmişti. Gönüllülerin işeleri, asiler tarafından yağma edilen hükümet kasasına Adapazarı ahalisince borç olarak yatırılan paradan karşılanmıştı. 1 Mayıs'da İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanı namıyla İzmit'e gelen Süleyman Şefik Paşa, halk üzerinde iyi etki bırakmıştı. Ancak İbrahim Hakkı Bey, 3 Mayıs'da asker ve mühimmatın Adapazarı'na gelmesini beklerken İzmit'e davet edilmişti. İlk olarak 4 Mayıs'da görüştüğü Süleyman Şefik Paşa gönüllülere verilecek para ve silah olmadığını, 50.000 lira kadar bir parası olduğunu bunu da kendi subaylarına dağıttığını, hatta gönüllülere silah ve mühimmat yönünden de yardım etmek niyetinde olmadığını söylemiş, bu durum karşısında İbrahim Hakkı Bey çok üzülerek yanından ayrılmıştı. İngilizlerin daveti üzerine Süleyman Şefik Paşa ile İngiliz generalinin yanına gitmiş, uzun müzakerelerden sonra karaya çıkmakta olan asker ve mühimmatın daha ileriye sevk edilerek, İzmit Adapazarı demiryolunu asilere (Kuvâ-yı Milliyecilere) karşı emniyet altına almak kararlaştırılmıştı. Ancak İbrahim Hakkı Bey akşama doğru Adapazarı'na döndüğünde Sapanca'nın asiler tarafından işgal edildiği haberi gelmiş, telgraf ve telefon hatlarının kesilmiş olması yüzünden Adapazarı'nda mahsur kalmışlardı. Bundan haberdar olmasına rağmen İzmit'teki Fevkalade Komiserlik asileri cezalandırmaya teşebbüs edeceği yerde bilakis hiçbir askerî faaliyette bulunmamıştı. 5 Mayıs'da Adapazarı'ndaki gönüllülerle birlikte Sapanca'yı asilerin elinden kurtarmak için harekete geçmiş, öğleden sonra Sapanca sırtlarında çarpışmaya başlamışlardı. Gece saat 10'a kadar devam eden muharebeler neticesinde Sapanca'ya

¹³ BOA, *DH-EUM-AYŞ*, No: 41/76, lef 3.

girmişlerdi. Ancak 6 Mayıs'da Süleyman Şefik Paşa'dan aldığı bir telgraf üzerine İzmit'e dönmeye mecbur kalmıştı. 8 Mayıs'da Dersaadet'ten Kuvâ-yı Seyyare Kumandanı sıfatıyla Anzavur Ahmet Paşa İzmit'e gelmişti. Paşalar arasında hayli müzakereden sonra Anzavur Paşa'yla birlikte Adapazarı'na hareket etmişler, 9 Mayıs'da Adapazarı'na varmışlardı. Ancak Adapazarı'nın ihtiyacı olan silah ve cephanenin pek azı karşılanabilmiş, para ise hiç verilmemişti. Adapazarı'nın iaşesinin temini giderek güçleşmiş, halk hak ettiklerini düşündükleri yardımı alamayacaklarını anlayarak endişeye kapılmıştı. 12 Mayıs'da merkezî hükümetin vaad ettiği yardımı yapmamasından dolayı gönüllüler dağılmıştı. 15 Mayıs'da muhtemel felaketi önleyebilmek ümidiyle Dersaadet'e gitmiş, 19 Mayıs tarihinde Sadrazam Damat Ferit Paşa ile birlikte İzmit'e dönmüştü. Ancak dağıtılmak üzere bölgeye gönderilen otuz bin liradan yine gönüllülere hiçbir şey verilmemişti. 22 Mayıs'da Anzavur Paşa cephe hücumunu terkederek İzmit'e dönmüş, 24 Mayıs'da cephede hezimet başlamış, asiler her tarafa saldırarak yağma etmişlerdi. İbrahim Hakkı Bey'e göre hezimetin sebepleri şunlardı: Dersaadet'ten gönderilen kumandanların muhitin almış olduğu askerî ve siyasî önemi dikkate alarak, her şeyden evvel bütün hissiyatıyla asilerle boğuşmak azm-i kat'isinde bulunan milisleri süratle düzenleme, silahlandırma ve donanımıyla, asiler harekete geçmeden evvel Sakarya boğazının zabtına ehemmiyet vermemesi, Düzce taraflarına yeterli miktarda top ve makineli tüfek göndermemeleri, bilakis asilere, her hususta ihmal olunan biçare gönüllüler üzerine kuvvet sevki hususunda vakit kazandırmaları, harekât-ı umumiyenin bir elden idare olunmaması, geç vakit boğaz hücumuna başlandığı esnada bütün eldeki kuvvet, top ve makineli tüfekleri kullanmayıp önemli bir kısmını İzmit körfezinde âtil bırakmaları, kuvvetlerin hastahane ve iaşe gibi ihtiyaçlarının ihmal edilmesi ve merkezî hükümete kesinlikle bağlı tek muhit olan İzmit-Bolu çevresinin asilerin eline düşmesine sebebiyet vermeleri hususlarından ibaretti.

İbrahim Hakkı Bey, 27 Mayıs 1920'de Kolordu kumandanı Suphi Paşa ile müttefikten sıkıyönetim ilan etmişti. Ertesi gün sükûneti ihlâl etmeleri muhtemel olan kişileri nezaret altına almış ancak 3 Haziran'da, Dîvân-ı Harb teşkil edildiği zaman yargılanmak üzere kefaletle serbest bırakmıştı. 8 Haziran'da Sadaret'e genel vaziyet hakkında ayrıntılı bir telgraf göndermiş, 11 Haziran'da Suphi Paşa'nın İzmit'e geldiğini ve kuvvetlerinin karadan İstanbul'a iadesini sağladıktan sonra döndüğünü eklemişti.

İbrahim Hakkı Bey'in yukarıdaki ayrıntılı raporundan anlaşıldığına göre, Süleyman Şefik Paşa ile İzmit mutasarrıfı İbrahim Bey arasındaki anlaşmazlık vardı. Nitekim Damat Ferit Paşa'nın yaverlerinden Tarık Mümtaz, hatıralarında bunu belirtmekteydi. Süleyman Şefik Paşa, İbrahim Hakkı Bey'in askerî işlere

burnunu soktuğu gerekçesiyle derhal görevden alınmasını talep etmiş, Damat Ferit Paşa ise şu cevabı vermişti: "Ümera-yi Çerakiseden olan ve sadâkat ve fedakârlığı müsellem bulunan İzmit mutasarrıfı İbrahim Bey'in tebdili, Çerkes eşrafının iğbirarını davet edeceğinden şimdilik idare-i maslahata çalışılması tavsiye olunur"¹⁴. İdâre-i maslahat ederek iktidar olabileceğini zanneden Paşa, zamanı geldiğinde kendi atadığı bu mutasarrıfı görevden alma hususunda hayli sıkıntı yaşayacaktı.

Kuvâ-yı İnzibatiye'nin başarı kazanamayarak geri çekilmesinden sonra İzmit, Mondros mütarekesinin 7. maddesi uyarınca yalnızca demiryolu hatlarını denetim altına alma hakkına sahip olan İngilizlerin fiilî işgaline uğramıştı. Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip, kamuoyunun ağır baskısı karşısında İngiliz Hükümeti'nin ordusunun büyük bir kısmını terhis etmesi üzerine İngiliz tekstil sanayiinin anbarlarında yüksek düzeyde askerî elbise ve kumaş stokları kalmıştı. Bu stokları hiç bir yere satamıyorlardı. Buna çare olarak İngiliz donanması kendi kıt olanakları içinde Türk ordusunun elbise ihtiyacını karşılayan İzmit Çuha fabrikasını 19 Haziran 1920 tarihinde yerle bir etti. Abluka dolayısıyla başka ülkelerle ticarî ilişkilere girilemediğinden, Türk milleti ordusunu giydirmek için İngiliz kumaşlarını pahalı fiyatlarla satın almak zorunda kaldı¹⁵. Kasım 1920'de Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkirede, İzmit mensucat fabrikası enkazı üzerinde incelemelerde bulunacak komisyonun İngilizler tarafından engellenmemesi için gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu¹⁶.

İngiliz işgali sürerken onlardan güç alan İbrahim Hakkı Bey iyice başına buyruk kesilmiş, İngiliz İşgal Kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Lister'in de el altından desteklediği bir planla İzmit Sancağı'nda bir Ermeni, Rum, Müslüman azınlığı federasyonu kurmak için çalışmıştı¹⁷. Ancak, İzmit Sancağı'nda kurmayı tasarladığı "Ermeni, Rum, Çerkes, Boşnak, Arnavut ve Kürt Federasyonu"nda Türklerin hiç yeri yoktu¹⁸. İngilizlerle içli dışlı olması nedeniyle halk arasında "İngiliz İbrahim"¹⁹ olarak da adlandırılan İbrahim

¹⁴ Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 289-290.

¹⁵ Kâmil Erdeha, "İzmit Mutasarrıflığı IV", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, VII/51 (Nisan-Haziran 1978), s. 24.

¹⁶ BOA, *DH. İ. UM*, No: 19-14/1-58, lef 2.

¹⁷ Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981, s. 164.

¹⁸ Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 78.

¹⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I, s. 344; c.III, ves. 167.

Hakkı Bey'in faaliyetleri genel bir rahatsızlık yaratmış, nihayet Damat Ferit Paşa kendisini görevden almaya karar vermişti. 6 Temmuz 1920 tarihli irade-i seniyye ile İzmit mutasarrıflığına Antalya eski mutasarrıfı Cemal Bey tayin edilmişti²⁰. Ancak göreve başladığına dair hiç bir bilgi olmayan Cemal Bey 27 Temmuz'da münasip bir memuriyete tayin edilerek yerine Kırkkilise eski mutasarrıfı İhsan Adlî Bey atanmıştı²¹. Fakat, İhsan Adlî Bey'in de göreve başladığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Artık ne yapacağını, kimi nereye tayin edeceğini şaşırması olan Damat Ferit Paşa, adeta İngilizlerin ve İbrahim Hakkı Bey'in oldu bittilerine seyirci kalmıştı. İbrahim Hakkı Bey, İngilizlerin desteğiyle yerli halka görülmedik baskı ve zulümler yapmış, büyük nefret kazanmıştı. Sonunda Fransız işgal kuvvetleri komutanı Deloin'in de muvafakati ile bu zulüm ve katliam İstanbul'da bulunan İşgal Kuvvetleri ortak komutanlığına duyurulmuş, İngiliz, Fransız, İtalyanlardan kurulu bir soruşturma komisyonu İzmit'e gelmişti. Ne var ki Çerkes İbrahim ve Yüzbaşı Lister'in baskılarıyla köy ve mahalle muhtarlarından toplanan, "bizim Yunan kuvvetlerinden, sair kuvvetlerden şikâyetimiz yoktur" mazbataları ile soruşturma komisyonu aldatılmıştı²². Verdiği emirleri dinletemeyen Damat Ferit Paşa hükümetine, icraatıyla ilgili telgraflar göndermekten de geri durmayan İbrahim Hakkı Bey, 4 Eylül 1920 tarihli telgrafında hükümet kuvvetlerinin Sapanca ve Adapazarı havalisini işgal ettiklerini ve asilerin içerilere doğru çekilmekte olduklarını bildiriyor²³, 5 Eylül'de konuyla ilgili olarak Sadaret'i bilgilendiren Dahiliye Nezareti, Adapazarı ve havalisinin Nisan ayı sonlarındaki vaziyetini kazandığını ve bu nedenle teşkilâta şiddetle ihtiyaç duyulduğu yolundaki İbrahim Hakkı Bey'in bilinen talebini yineliyordu²⁴.

İzmit ve Adapazarı'nda Kuvâ-yı Milliye hareketi Ali Suat Bey'in İzmit mutasarrıflığı döneminde başlamış, Yenibahçeli Şükrü Bey'in komutanlığında Kocaeli Kuvâ-yı Milliye teşkilatı kurulmuştu. Kuvâ-yı Milliye ile İstanbul Hükümeti arasındaki mücadele ve bölgedeki karışıklıklar 1920 yılı yaz ayları

²⁰ BOA, *BEO*, No: 348029. Belgeye düşülen notta şöyle deniyordu; Ancak mûmâileyh Antalya mutasarrıflığında bulunduğu sıra Nezaretten verilmiş emir hilafına olarak efelerin davetine icabetle buldukları mahalle giderek aldığı talimat üzerine Antalya'da bizzât Kuvâ-yı Milliye teşkilatını vücuda getirmiş... bu babda serian tahkikat icrasıyla ehemmiyeti pek derkâr olan İzmit'te de teşkilat ikaina meydan verilmemesi hususuna ehemmiyet.

²¹ *Takvim-i Vekâyi*, 12 Zilkade 1338, No: 3916.

²² Öztüre, *a. g. e.*, s. 164.

²³ BOA, *DH-EUM-AYŞ*, No: 45/35.

²⁴ BOA, *DH-EUM-AYŞ*, No: 45/40, lef 1.

boyunca devam etmişti. İstanbul Hükümetinin mutasarrıfı İzmit'te otururken, Ankara Hükümetinin mutasarrıfı Geyve'de görev yapıyordu²⁵.

Adapazarı'ndan Kuvâ-yı Milliyecilerin, hükümetin tabiriyle Kuvâ-yı Bağiy'e'nin çekilmesini müteakib, müstantikten başka mülkî, adlî ve inzibatî memurlar da asilerle beraber Geyve tarafına geçmişlerdi. Bunun üzerine İbrahim Hakkı Bey, liva merkez memuru Fuad Bey'i Adapazarı kaymakamlık vekâletine atamıştı²⁶. İbrahim Hakkı Bey'e göre Adapazarı'nın vaziyeti jandarma teşkilâtı kurulmasını beklemeye müsait değildi. Bu yüzden jandarma teşkilâtı kuruluncaya kadar asayiş ve yerel güvenliğin sağlanması için subay ve erleri kaza halkından kurulu 225 süvari ve 225 piyadeden oluşan 450 kişilik milis jandarma teşkilâtı kurmuş, bunların subaylarına aylık altmışar, süvarilerine ellışer ve piyadeye de otuzar lira maaş verilmesi hususunda belediye meclisinden karar çıkarttırmıştı. Bunlara verilecek paranın da ithal ve ihraç edilecek ticarî eşyadan çeşitli oranlarda "okturva"²⁷ adıyla alınacak vergiden sağlanması ve bu vergi yetmediği takdirde kalanının ahaliden tahsili öngörülmüştü²⁸. Kaymakam vekili Fuad Bey'e göre de kaza tam manasıyla 'anarşi' halindeydi ve milis jandarma kuvvetlerinin etkili olabilmeleri için resmî bir elbise giymeleri gerekiyordu. 450 kat elbise satın almak için Gürcü beylerinden Süleyman Bey görevlendirilmiş ve kendisine bu hususta gereken kolaylığın gösterilmesi istirham edilmişti²⁹. Görüldüğü gibi İbrahim Hakkı Bey ve olağanüstü şartlardan yararlanarak Adapazarı'na kaymakam vekili olarak atadığı merkez memuru Fuad Bey hem İstanbul'daki hem de bölgedeki karışık vaziyeti fırsat bilerek başlarına buyruk kesilmişlerdi. Damat Ferit Paşa, İbrahim Hakkı Bey'i 1920 Temmuz ayı sonlarında görevden almak istemiş fakat başaramamıştı. Kanaatimizce Damat Ferit Paşa İbrahim Hakkı Bey'i gerçekten görevden almak istememiş, tepkiler üzerine yerine göstermelik atamalar yapmıştı. İbrahim Hakkı Bey, 1920 Ağustosundan 1921 Haziran ayı sonlarına kadar Yunanlılarla birlikte bölgedeki Müslüman Türkler üzerinde terör havası estirmişti. Nitekim Padişah, jandarma teşkilâtı kuruluncaya kadar emniyet ve asayişin sağlanmasında, başka bir deyişle Kuvâ-yı Milliyecilere karşı mücadelede, hükümete yardımcı olduklarını söylediği Adapazarı eşrafının vatanseverliklerini övmüştü. İbrahim Hakkı Bey'in kendi ifadesiyle,

²⁵ İzmit ve Adapazarı'nda Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetleri hakkında geniş bilgi için, Özel, *a. g. e.*, s. 25-44, 99-107.

²⁶ BOA, *DH-EUM-AYŞ*, No: 46/7, lef 2.

²⁷ Şehre dışarıdan getirilen mallardan alınan belediye vergisi.

²⁸ BOA, *Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS)*, No: 59-2/43, lef 4.

²⁹ aynı belge, lef 2.

"cevabname-i acizî"si okunurken bütün belde eşrafı ve yöre halkı üç defa "Padişahım çok yaşa" diye bağırışlardı³⁰. Hem Damat Ferit Paşa, hem de Padişah sonuna kadar bu İngilizci mutasarrıfın yanında olmuşlardı.

Damat Ferit Paşa 17 Ekim 1920 tarihinde istifa etmiş daha sonra kurulan Tevfik Paşa hükümeti 11 Kasım 1920'de İbrahim Hakkı Bey'in yerine Çanakkale eski mutasarrıfı Abdülvahab Bey'i tayin etmişti³¹. İyice pervasızlaşan İbrahim Hakkı Bey, Abdülvahab Bey'i İzmit'e sokmayacak kadar ileri gitmişti. 20 Kasım 1920 tarihinde Dahiliye Nazırı İzzet Paşa, İbrahim Bey'e gönderdiği telgrafta; "Kuvâ-yı Milliye'ye mensub oldukları vesilesiyle Adapazarı ahalisini te'dip ve tenkîl için refakatinizde Rumlarla Ermenilerden ve Abazalardan mürekkeb birtakım çeteler olduğu halde o tarafa gittiğinizi haber aldım...Adapazarı'na çetelerle gidilmesi hiçbir suretle münasib olamayacağı gibi bu hâl hakkımızdaki mesuliyet-i şedîdeyi da'vet edeceğinden mahall-i mezkûra azimetten sarf-ı nazar olunması suret-i kat'iyede ihtâr olunur" diyordu. Aynı hususta İzmit mutasarrıflık vekâletine ve Adapazarı Kaymakamlık vekâletine de bilgi verilmiş, kendisine bunun sorumluluğunun büyük olacağını bildirildiği belirtilerek o taraflara gelmekten men edilmesi tavsiye olunmuştu³².

Çerkes ileri gelenlerinden Maanzade Midhat Bey'in İbrahim Hakkı Bey'le ilgili olarak 22 Kasım'da Dahiliye Nazırı İzzet Paşa'ya yazdığı mektup, onun nasıl olup da bu kadar uzun bir süre görevde kalabildiği sorusuna açıklık getirmektedir. Midhat Bey, mahremdir ibareli mektubunda şöyle diyordu; "Ma'lûm-ı âli-i devletleri olduğu vechle, İzmit, Adapazarı ve Kandıra havalisinin asâyışsizliğinden ve orada vukua getirilmekte olan bilumum hâdisât-ı fecîadan bilhassa ve münferiden elyevm İzmit'te mutasarrıflık makamını işgal eden Akyazılı İbrahim Hakkı Bey mes'ûldür. Mûmâileyh hükümet-i sabıka ve lâhika tarafından defaâtle azledildiği halde ecânibe istinâd ederek mutasarrıflık makamını terketmemiş ve elyevm harekâtına devam etmekte bulunmuştur. Mûmâileyh üç yüzlü bir siyaset takip etmektedir: iknâ ve iğfâl ettiği Çerkesler kendisinin hükümet-i merkeziye ve binnetice makâm-ı celîl-i hilâfetin emriyle hareket ettiğine kani' ve kaidirler. Diğer taraftan İngiliz kuvâ-yi meşgulesi mûmâileyhin mutasarrıflık makamının nüfuzuyla hâlâ maiyyetinde bulundurduğu, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı harekâta müheyyâ bir Çerkes kafilesinin mevcudiyetine kani' olmasına binâen merkûmı himâye

³⁰ BOA, *DH. İ. UM*, No: 19-14/1-4, lef 4.

³¹ BOA, *BEO*, No: 349657.

³² BOA, *DH-KMS*, No: 60-1/19, lef 1.

etmektedirler. Kezâ merkezî hükümet mûmâileyhin İngiliz himâyesine dehâleti münâsebetiyle vaziyet-i hâzıradan dolayı birşey yapamamaktadır..."³³.

Çanakkale eski mutasarrıfı Abdülvahab Bey'in, göreve başlayamaması hususunda Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 4 Aralık 1920 tarihli rapor da³⁴ ibret vericiydi; Abdülvahab Bey, Aralık ayının birinci Çarşamba günü İzmit'e gelmişti. İbrahim Hakkı Bey ve beraberindeki silahlı ikiyüzü aşkın Çerkes çetesinden korkan liva memurlarıyla yöre halkından hiç kimse Abdülvahab Bey'i karşılamaya gelmemişlerdi. İstasyondaki komiser ve polisler de kayıtsız kalmışlardı. İzmit mıntikasından sorumlu Yunan generali Gargalidis'le bölgedeki çetelerle ilgili olarak görüşme yapmak istemişse de, Dersaadet müfettişliğinden mutasarrıflığı hakkında talimat gelmediği bahanesiyle kabul görmemişti. İbrahim Bey'in başkanlığında toplanan Çerkes ve Abazalardan bazıları liva merkez memuru aracılığıyla Abdülvahab Bey'i ikaz etmişlerdi. Onlara göre İzmit ve havalisi İtilaf Devletlerinin işgali altındaydı ve bu devletlerin onayı olmaksızın göreve başlayamazdı. Abaza ve Çerkeslerden oluşturdukları çetelerin Yunanlılarla birlikte çalıştıklarını, merkezî hükümetin emirlerine itâ'at etmeyeceklerini ve bundan dolayı İstanbul'a dönmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Abdülvahab Bey de Padişah tarafından tayin edildiğini, yarın fermân-ı hümayunun okunacağını, Yunan generalinin de kat'iyen müdahale edemeyeceğini söylemişti. Abdülvahab Bey'in kaldığı otel sivil ve resmî polislerce kontrol altında tutuluyordu. Ertesi sabah yani Perşembe günü, İbrahim Hakkı Bey'in icraatından muzdarib olan memur şefleri ve eşraftan bir çokları tarafından da ziyaret edilmişti. Öğleden sonra İngiliz Siyasî Temsilcisi Mösyö Preting ile görüşmüştü. O da bu durumdan müteessir bulunduğunu, İbrahim Bey İzmit'ten ayrılmadıkça şartların düzelenmeyeceğini, bu hususta Dersaadet mümessillğine yazacağını bildirmişti. İbrahim Hakkı Bey'in İngilizlerin varlığına rağmen dilediği gibi davranması mümkün olamayacağına göre İngiliz Siyasî temsilcisinin sözleri inandırıcı görünmüyordu. Nihayet ferman-ı hümayun okunmasına rağmen Abdülvahab Bey, İbrahim Bey'in baskısıyla bir Yunan gemisine bindirilerek İstanbul'a geri gönderilmişti. Abdülvahab Bey, İzmit'teki vaziyetin düzelmesi için alınmasını gerekli gördüğü tedbirleri de belirterek raporunu bitiriyordu. Bu tedbirler şunlardı: Teşkil edilip halen İstanbul'da bulunan İzmit Jandarma Alayı'nın İzmit'e gönderilmesi. İzmit Polis Teşkilâtının bütünüyle değiştirilmesi ve yenilenmesi, kadrosunun geçici olarak genişletilmesi, bu suretle polis sayısının arttırılması. Yunan Generali Gargalidis'in livanın mülkî idaresine müdahale

³³ Aynı belge, lef 2.

³⁴ BOA, DH-KMS, No: 60-1/22, lef 3,4.

etmemesi için hükümetçe teşebbüste bulunulması ve hiçbir resmî sıfatı bulunmayan eski mutasarrıf İbrahim Bey'in bölgeden çıkarılmasının sağlanması.

Rapor, Dahiliye Nezareti tarafından 5 Aralık'da Sadaret'e ve Hariciye Nezareti'ne de sunulmuştu. Dahiliye Nezareti, Abdülvahab Bey'in göreve başlamaktan alıkonulmasının hükümetin haysiyetini kırdığını, irade-i seniyye ile tayin edilmiş olan Abdülvahab Bey'in göreve başlamasının devletin şeref ve haysiyetinin korunması için gerekli olduğunu belirtiyordu³⁵.

Bütün bunlar yaşanmamış gibi davranmaya devam eden İbrahim Hakkı Bey'in 15 Aralık 1920 tarihli telgrafı da manidardı. Bunda, malî kaynakların azaldığını, merkezden nakdî yardım alamadığını bildirerek liva memurlarının yedi sekiz aydan beri maaş alamadıklarını belirtiyordu. Bu şekilde görev yapmalarının mümkün olmadığını, istihdâmlarına daha çok gerek olan memurlardan geriye kalanlarının ve bu meyanda Nezaret'e mensup olanların izinli sayılacaklarını ifade ediyordu. Bunların maaş belgeleri ellerine verilerek kendilerine İstanbul'a müracaat etmeleri ve şahsî teşebbüslerinde serbest oldukları yolunda duyuruda bulunulmuştu³⁶. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Aralık tarihli yazıda, imza sahibinin memur sıfatı olmadığı halde kendi kendine böyle bir muamele yaptığı, talep dikkat çekici ve önemli olduğundan ne yapılmak lâzım geldiği soruluyordu³⁷. Dahiliye Nezareti'nden 26 Aralık'da verilen cevapta, kendisinin hiçbir resmî sıfatı olmadığı tekrarlanarak, kendisiyle haberleşilmediği, hakkında yapılacak muamelenin Sadaret'e arz edildiği ve ona göre davranılması gerektiği bildirilmişti³⁸.

28 Aralık 1920'de Hariciye Nazırı Safa Bey imzasıyla Sadaret'e sunulan tezkirede, Stockholm sefiri Şevki Bey vasıtasıyla İngiltere Fevkalade Komiserliği nezdinde sözlü olarak teşebbüste bulunulduğu bildiriliyordu. İngilizler, daha önce Ferit Paşa kabinesi zamanında uygunsuz hareketleri görülen İbrahim Bey'in yerine başka bir mutasarrıfın tayini hususunun sürüncemede bırakılması yüzünden bugünkü durumun ortaya çıktığını, bundan kendilerinin de memnun olmadıklarını söylüyorlar ve gereken emirlerin verileceğini beyan ediyorlardı³⁹. İngilizlerin vaadlerinin boş olduğu aksine

³⁵ Aynı belge, lef 1.

³⁶ BOA, DH. İ. UM, No: 11-7/9-9, lef 10.

³⁷ Aynı belge, lef 11.

³⁸ Aynı belge, lef 8.

³⁹ BOA, DH-KMS, No: 60-1/34, lef 2.

mevcut durumdan fazlasıyla memnun buldukları Dahiliye Nezareti'nin 5 Ocak 1921 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yazdığı tezkereden de anlaşılıyordu. 28 Aralık 1920 tarihinden sekiz on gün evvel Dahiliye Nezareti'ni ziyaret etmiş olan İngiliz Siyasî Mümessili Mr.Ryan da aynı yolda beyanatta bulunmuştu. Buna rağmen Gebze kaymakamlığından alınan telgrafta, İbrahim Bey'in mevkiini sağlamlaştırmak ve genişletmek amacıyla etrafa adamlarını gönderdiği bildiriliyordu. İbrahim Bey'in ve merkez memurunun bu yolsuz harekâtına artık bir son verdirilmesi kimbilir kaçınıcı kez isteniyordu⁴⁰. Bu yolsuz hareketlere son verilmesinin değil de "son verdirilmesi"nin istenmesi devletin güçsüzlüğünü işaret ediyordu.

8 Ocak 1921 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan tezkerede İzmit mutasarrıfı Abdülvahab Bey'in, eski mutasarrıf İbrahim ve merkez memuru Fuat Beylerle Doğançay beldesinden Abaza Mustafa isimli bir kişinin kurdukları çetelerin, Yunanlıların yardımıyla İzmit ve çevresinde bir süredir yaptıkları eşkıyalıkla ilgili bir rapor sunduğundan bahsediliyordu. Bu raporda merkez livaya bağlı Türk köylerinden tecavüze uğramamış hiçbir köy bulunmadığı, ırz ve namuslarına musallat olunmamış kimse kalmadığı da belirtiliyordu⁴¹. Abdülvahab Bey'e göre İzmit'te meydana gelen "vekâyi-i zâlimâneye nihayet vermek" siyasî ve idarî bir mesele olmaktan çok insanî bir vazifeydi⁴².

9 Mart 1921 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda, hiçbir resmî sıfatı olmayan İbrahim Bey'in yolsuz harekâtına artık bir nihayet verilmesi hususunun 5 Şubat 1921 tarihli tezkere ile talep edildiğinden ancak aradan epey bir zaman geçmiş olduğu halde henüz bir cevap alınmadığından yakınılıyordu⁴³. 16 Mart'ta da çeşitli tarihlerde yapılan müracaatlar neticesinde yapılması gereken girişimlerden ne sonuç alındı ise bildirilmesi isteniyordu⁴⁴. Nihayet Hariciye Nezareti'nden mahremdir kaydıyla Dahiliye'ye ve Sadaret'e şu bilgi veriliyordu; bu konuda yapılan sözlü ve yazılı girişimlere şimdiye kadar uygun bir cevap alınmamış, tekrar İngiltere Fevkalade Komiseri nezdinde sözlü teşebbüste bulunulmuş ve gereğinin yapılacağı vaad edilmişti⁴⁵. Atacağı her adımı İngilizlere danışan hükümet,

⁴⁰ Aynı belge, lef 1.

⁴¹ BOA, DH-KMS, No: 60-2/16, lef 1.

⁴² Aynı belge, lef 2.

⁴³ Aynı belge, lef 3.

⁴⁴ Aynı belge, lef 7.

⁴⁵ Aynı belge, lef 5,8.

nedense Abdülvahab Bey'in, oluşturulan İzmit Jandarma Alayı'nın bölgeye gönderilmesi önerisini değerlendirmiyordu. Sözde herkesin bölgeden çıkarılmaları yolunda hemfikir olduğu eski mutasarrıf İbrahim Hakkı ve merkez memuru Fuat Beyler aylardır bildiklerini okuyorlardı. Öyle ki adeta alay edercesine, İzmit mutasarrıfı İbrahim Hakkı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne telgraf dahi çekiyordu. 4 Nisan 1921 tarihli telgrafında livadaki asayiş durumu ile ilgili bilgi veriyordu⁴⁶. Hükümet de çaresizlik içerisinde ne yapacağını şaşırıyor, İbrahim Hakkı Bey yüzünden liva ile haberleşilemediğini itiraf ediyor, hiçbir resmî sıfatı olmadığını ilan ve beyan ettiği İbrahim Hakkı Bey'den gelen bazı telgrafları ise önemli bulduğu için kabul ediyor⁴⁷, ancak bu icraatıyla kendisiyle çelişiyordu.

İslam ahalinin eski bir mutasarrıfın kurduğu çeteden gördüğü zulüm 1921 yılı Haziran ayı sonlarında Yunanlıların Türk ordusu tarafından yenilerek geri çekilmesiyle son bulmuştu. İzmit'i bırakmak istemeyen Yunanlılar şiddetli mukavemet göstermişler, nihayet 27-28 Haziran 1921 gecesi şehri boşaltmışlardı⁴⁸. Yunanlıların ve İbrahim Hakkı çetesinin şehri boşaltmadan önce İzmit halkına yaptıkları mezalim öylesine akla durgunluk verecek boyutlara varmıştı ki, körfezde bulunan Fransız savaş gemilerinden çıkan askerler bunlara müdahale etmek zorunda kalmışlardı. Fransız ordusunun temsilcisi olarak şehirde bulunan Yüzbaşı Deloin de tecavüzlere engel olmaya çalışmış, İngiliz temsilcisi olan subaysa İzmir'de İngilizlerin yaptığı gibi, bütün bu feci olayları önemsemeyerek seyirci kalmıştı. Hatta Fransız temsilcisinin İstanbul'daki Fransız askerî makamlarını vaziyetten haberdar etmek için telefonla haberleşmesine engel olarak Türkler'e yapılan katliâmı teşvik etmişti⁴⁹. İbrahim Hakkı Bey İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasından bir gün önce tellallara Mustafa Kemal Paşa'nın esir edildiğini, Ankara'nın düştüğünü ilan ettirmişti. Ertesi gün Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit'i işgali sırasında kaçmak üzereyken yetişen iki polis tarafından tutuklanmıştı. Fakat duruma müdahale eden bir Ermeni çeteci ve iki Yunan askeri süratle İbrahim Hakkı'yı kurtarıp bir kayığa bindirmişlerdi. Polislerden biri sahilden açılan kayığı yakalayabilmek için denize atladığı sırada boğularak hayatını kaybetmişti. İbrahim Hakkı Bey Patris adlı Yunan vapuruyla kaçmayı başarmış, kaçmasına

⁴⁶ Aynı belge, lef 10.

⁴⁷ Aynı belge, lef 9.

⁴⁸ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, I, Ankara 1988, s. 178-179.

⁴⁹ Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 173.

yardım eden Ermeni çeteci ise tutuklanmıştı⁵⁰. İzmit halkı İbrahim Hakkı'nın oturduğu evi yıkarak öç almak istemişti⁵¹.

İzmit mutasarrıfı Abdülvahab Bey 28 Haziran tarihli raporunda, İbrahim Hakkı ve çetesinin ileri gelenleriyle bunların adamlarının isimlerini içeren bir liste⁵² sunarak, bunların Yunan askeri ve Rum ve Ermeni çeteleriyle birleşerek dün öğlene kadar üçyüz ilâ altıyüz müslümanı evlerini basarak şehid ettiklerini, İzmit'in tahliyesi üzerine Rum ve Yunan vapur ve kayıklarıyla bazılarının Derince, bazılarının da doğruca İstanbul'a gelmekte olduklarının haber alındığını bildiriyordu⁵³. 29 Haziran'da Dahiliye Nezareti'nden Polis Müdüriyetine yazılan yazıda, İzmit'ten muhacirler arasında İstanbul'a gelmiş olan ve ihbar üzerine tutuklanan Abaza Mustafa ile refikasının yanlarında bulunan ve gasbedilmiş olması ihtimaline karşı elkonulan eşya ve mücevherat arasında, mesela küpe gibi şeyler üzerinde sahiplerinin kulaklarından zorla koparıldıklarını gösterecek şekilde et parçaları bulunduğunun haber alındığı ifade ediliyordu. İbrahim ve çetesine mensup olanların bir kısmı tutuklanmakla beraber, diğerlerinin de yakalanabilmeleri için İzmit Polis komiser muavinlerinden, izinli olarak İstanbul'da bulunan Hüsnü Efendi'nin bu işle görevlendirilmesinin uygun olacağı da belirtiliyordu. Eski mutasarrıf İbrahim ile adamlarının epeyce zamandan beri oralarda müslüman ahaliye karşı kötü muamelede buldukları, bu defaki olayda, gerek adı geçenlerin ve gerekse Rum, Ermeni ve Abaza çetelerinin Yunan askeriyle müştereken katliam yaptıkları kesin bir biçimde anlatılmaktadır deniliyordu. Bu konunun Polis Müdüriyetince soruşturulması, bu işte parmağı olanların bir şekilde İstanbul'a gelmelerinin muhtemel olduğu, bunların saptanarak haklarında yasal işlem yapılmak üzere tutuklanmaları isteniyordu. Yanlarında başkalarına ait eşyalar varsa bunların da koruma altına alınması emrediliyordu⁵⁴. İslam ahaliye karşı mezalim yapmış olanların yargılanmaları için ayrıca bir Dîvân-ı Harb teşkil edilmesi de düşünülüyordu⁵⁵.

Basında yer alan haberlerden, İbrahim Hakkı Bey'in İzmir'e oradan da Midilli adasına geçtiği anlaşılıyordu. 5 Ağustos 1921 tarihli *Vakit* gazetesinde "İbrahim Midilli'de Ne İle Meşgul Oluyor" başlıklı haberde İbrahim Hakkı

50 Özel, *a. g. m.*, s. 153.

51 Rifat Yüce, *a. g. e.*, s. 79.

52 BOA, *DH-KMS*, No: 60-2/39, lef 3.

53 Aynı belge, lef 2.

54 Aynı belge, lef 1.

55 Aynı belge, lef 5.

Bey'in beyanatına yer veriliyordu; "Ben Çerkes milletini uyandırıyorum. Anadolu'ya kat'iyyen muhalifim. Mamafih Anadolu'nun icraatını takdir ederim. Benim de kuvvetim olsaydı ben de öyle yapardım. Yunan hükümetine biz Abazaların büyük yardımı dokunmuştur. Biz olmasaydık Kuvâ-yı Milliye İzmit'e pek çabuk girerdi. Abazaların yüzünden Yunan hükümeti o havalide galibiyetini biraz daha idame edebildi. Biz, Ermeniler, Kürtler, Rumlar ile bir konfederasyon yapmak istiyoruz. İzmir'de bir Çerkes kongresi yapıyoruz. Hatta yarın bu kongreye iştirak etmek üzere İzmir'e gideceğim. Yapmak istediğim vazifenin çok mühim ve zor olduğunu bildiğim halde bunu icraya çalışacağım. Türklerin taht-ı nikâhındaki Çerkes kadınlarını da alacağım. Yunanlılar emellerimin husulü için bana pek çok muavenette bulunuyorlar. Yunan hükümeti bize gayet iyi bakıyor. Yevmiye 2.5 drahmi veriyor. Bu bir kişinin iaşesi için kafi gelmediğinden mikdar-ı meblağın arttırılması için Vali'ye bir istida verdim. Halledilmek üzeredir" diyordu. Haberde İbrahim'in halen iki-üç bin Çerkes ve Abaza ile Midilli'de olduğundan, ara sıra İzmir'e gidip geldiğinden, Yunan hükümetinin kendisine aylık 4000 drahmi maaş verip ikametine de bir konak tahsis ettiğinden ve Atina'ya verdiği dilekçenin pek yakında halledilip Yunan tebaasına geçeceğinden bahsediliyordu⁵⁶.

İbrahim Hakkı Bey 1921 yılı Ekim ayında İzmir'de toplanan Şark-ı Kârib Çerkesleri Kongresi'nde de baş rolü oynuyordu. Yine Yunanlıların teşvik ve desteğiyle toplandığı bilinen bu Cemiyet, Batı Anadolu'da Ermeni ve Rumlarla mukadderat birliği ederek Çerkeslerin haklarının korunmasını istiyordu. Kongre Beyannamesinde özetle; "Cemiyetin kurulduğu tarihte takriben iki milyon raddesinde bulunan Çerkeslerin altı milyona baliğ olmaları icap ederken bu miktara inmiş olmalarından Osmanlı idaresi mes'uldür. Bu mes'uliyete, 'Çerkes milletini alenen mahva' sürükleyen Millîcilerin bu hareketini de ilâve etmek lâzımdır. Umumî Harbe zorla iştirak ettirilen Çerkesler, 'Anadolu İhtilâlcilerine de iltihak etmişler ve 'nevama Mustafa Kemal'in taht-ı saltanatını tesise medar olacak' faal harekâta bulunmuşlardır. Fakat kısa bir zaman sonra 'Çerkeslik âmali dairesinde' nadim olarak geri dönmüşlerdir. Babiâli de Kemalistlerle bir olunca, Çerkesler kendilerine necat vaadeden ve bunu işgal ettikleri mıntikalarda fiilen ispat eden 'Yunan ordusuna iltihak etmeyi' hayatî ve millî menfaatleri muktezasından addetmektedirler, zira 'Yunan hükümeti fahimesi' beynelmilel medenî ve insanî vasıflara sahiptir" deniyordu. Kongre, Çerkeslerin Anadolu'da bir millet olarak tanınmasını istiyor ve son olarak dileğini şöyle özetliyordu; "Bundan böyle Çerkeslerin Şark-ı Kâribde Türk idare-i meş'umesinden tahlisiyle Yunan himayesi altında bir unsur-ı sulh ve

⁵⁶ *Vakit*, 5 Ağustos 1921, No: 1314.

müsalemet olarak yaşamaları esbabının temini, sulh akdedecek Türk hükümetinden Çerkes milletinin zararlarının tazmini"⁵⁷.

İzmit ve çevresinde, yakıp yıkarak ve masum insanları öldürerek tazmin edilemeyecek zararlar veren İbrahim Hakkı Bey, İstanbul'daki Yunan eski temsilcisi Kaloyorolos'un kontrolü altında İzmir'de toplanan Kongre'ye başkanlık ediyordu. Çerkes Edhem, Reşid ve arkadaşlarının da bulunduğu toplantıda Çerkeslerin Osmanlı hükümetini tanımayacakları, bundan dolayı Yunan kuvvetlerine bütün Çerkesler namına yardımcı olmayı kararlaştırdıklarını söylemişlerdi. Ancak 25 imzayla gûyâ Osmanlı memleketlerinde oturan bütün Çerkesler adına milletlerarası cemiyetlere, İtilaf Devletleri elçilerine ve Times, Daily Telegraph gibi gazetelere telgraflar çekmişlerdi⁵⁸.

Yakın Doğu Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğünde şöyle denilmekteydi: "Bugün Kuvâ-yı Milliye tarafından temsil edilen Türk Hükümeti'nin bozulma durumuna gelmesiyle, bu konudaki millî niyet ve düşüncelerin fiile geçirme zamanının geldiğini anlatmak, iş ve fikir birliği yapmak için Yunan hükümetinin, insancılığı sayesinde hâl ve vaziyeti uygun olan cemiyet, resmî yetkiye ve mühüre sahip delegeler gönderecektir (Madde 7). Yunan hükümetinin adaleti altında, siyasal ve sosyal faaliyetlerini yürütür (Madde 14)." "Cemiyet, Anadolu'da iki milyon Çerkes bulunduğu, bu nüfusun Şeyh Şamil ile birlikte Çarlık Rusya'sına karşı isyan eden, 20 sene sürekli savaşan Çerkesler'in bu hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, o zaman Kafkasya'da Osmanlı idaresine geçmesi ile meydana geldiği, ancak Kafkasya'da o bir milyon Çerkes'in üç milyon olduğu dikkate alınırsa, Türkiye'de de altı milyon Çerkes olması gerektiği, Osmanlıların kötü idaresinin buna fırsat vermediği, Meşrutiyetlerle birlikte Turancılık ve Türkçülük akımlarının doğup, diğer ulusları asimile etme girişimlerinin başladığı, Anadolu milliyetçilerinin de Çerkes milletini yok etmeye yöneldiği kanısını taşımaktaydı. Bu yok edişe 'dur' demek için Türk milliyetçilerine karşı silahlı mücadele kararı aldıklarını iddia etmişlerdir"⁵⁹.

⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, Tıpkıbasım, İstanbul 1995, s. 470.

⁵⁸ BOA, *DH-KMS*, No: 60-3/26, lef 3; Belgede de belirtildiği gibi, bu kararların altına imza atacak yalnızca 25 kişi bulabilen İbrahim Hakkı ve beraberindekilerinin bu davranışı bütün Çerkeslere mâl edilemeyeceği açıktır.

⁵⁹ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara 1999, s. 429, 430.

Bu beyanname Çerkesler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı. *İkdam* gazetesinde "Şehrimizdeki Çerkeslerin Beyannamesi" adlı haberde, "Çerkes kavmi, terk-i diyâra mecbûr kalarak hilâfet-i muazzamaya iltica edeliden beri Türklerden en müşfik muâmele-i sahâbetkâraneye nail olmuş ve bundan mütevellid şükân ve minnetini her icabettiği zaman Türklük için kanını mezbûlen akıtmakla ödeyegelmekte bulunmuş ve ictimâî sahada da Türk kavmi ile gayr-i kabil-i ihlâl revâbit tesis eylemiş olduğu"⁶⁰ vurgulanıyordu.

Ankara, İstanbul, Düzce, Aziziye, Sivas, Tokat, Bolu Çerkesleri de Aralık 1921'de yaptıkları açıklamalarla Yakın Doğu Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'nin beyannamesine karşı çıkmışlardı. *Yeni Gün*'de yayınlanan bu açıklamalarda işlenen ortak tema şuydu: "İzmir'deki beyannameyi imzalayanların çoğu hırsız ve eşkiyadır. Ortada bir Türklük-Çerkeslik sorunu olmadığı, Yunan amaçlarına alet olan bir iki kötünün pisliklerinin şahıslarına ait olup Çerkesler'e ait olmadığı, Çerkesleri temsil edemeyeceği, Düzce Çerkesleri'nin TBMM ile birlikte hareket ettiği, vicdanlarını para ile satan hamiyetsizlerin Çerkeslik'le ilişkisi olamayacağı, Çerkesler adına fikir açıklama hakkının TBMM'nde olduğu, Türkler'le aynı emeller uğruna kanlarını akıtan Çerkesler olarak nankörleri ve hainleri lanetledikleri, eğer baskı altında bu beyannameyi yayınlamamışlarsa onların Çerkes olmadıkları, zira Çerkesliğe bundan büyük ihanet olamayacağı, Çerkesler'in büyük kardeş Türk'ün geleceği ile kendi geleceğine bağlı bir ailenin iki ferdi arasına ayrılık sokmak isteyenleri protest o ettikleri, vatan düşmanlarıyla işbirliği yapan bu insanların mutlaka cezalandırılması gerektiği"⁶¹.

Bu beyanname münasebetiyle Çerkes ulema, eşraf ve ileri gelenlerinin Anadolu Ajansı vasıtasıyla gönderdikleri telgrafta da, din, can ve kan kardeşlerimiz olan Türkler'le aynı safta kanını akıtan ve memleketin kurtuluşu için bütün varlığını sarf etmeyi şeref bilen biz Çerkeslerin bütün gayesi, Türk kardeşleriyle ortaktır deniyordu⁶².

5 Mayıs 1922 tarihli *Vakit* gazetesinde 'İzmir'deki Serserilerin Harekâtını Tel'in' başlığı altında, 'Şehrimizdeki Çerkes rical ve a'yanı Edhem, İbrahim ve hempalarının harekâtını tel'in ve çıkardıkları yalan şayiaları redd ü cerh ediyorlar' deniyordu. Haberde, Yunanlıların propagandasını yapmak amacıyla zaman zaman yayınlanan *Köylü* gazetesinin, Söke ve havalisinin işgali üzerine meydana gelen feci olayları örtbas etmek üzere yeniden neşrettirildiğinden

⁶⁰ *İkdam*, 30 Teşrinisanî 1921, No: 8875.

⁶¹ Gülmez, a. g. e., s. 432-433.

⁶² *İkdam*, 17 Kânunuevvel 1921, No: 8892.

bahsediliyordu. İlk nüshasında Çerkesleri işgal maksadıyla bir haber verildiği, 27 Nisan 1922 tarihli gazetenin bu haberinin İstanbul'daki Çerkes a'yan ve eşrafı nezdinde büyük bir infial uyandırdığı da ekleniyordu. *Köylü* gazetesinin haberi şöyleydi: "İstanbul'dan ve pek sağlam bir kaynaktan haber aldığımızı göre İzmir'de teşekkül eden Şark Çerkesler Cemiyetini İstanbul'da bulunan Çerkesler de kabul ve tasdik etmişler ve İzmir'e şube olmak üzere kurdukları cemiyet riyasetine esbak ser esvabî İlyas Bey'i geçirmişlerdir. İstanbul'da bulunan Çerkes müşiran ve ferikanı ve ümerası ile ileri gelenleri bu cemiyete dahil olmuşlardır".

Vakit gazetesinde, Çerkes a'yan ve eşrafının bu haberi şiddetle tekzip ettikleri yazıyordu. Türkiye Çerkeslerini temsil edebilecek bir kongrenin bundan bir kaç ay evvel akdedilerek, burada alınan kararlar Şark-ı Karibcilerin tel'in edildiği bildiriliyordu. Şehirdeki Çerkes erkân ve ümerasıyla teması olan Merkez kumandanı Ahmed Fevzi Paşa'nın, "bu haberin oradaki cahilleri işgal için yazılmış bir yazı olduğun" söylediği de ekleniyordu. Başkanlığa getirildiği söylenen İlyas Bey, "Farz-ı mahal bütün Çerkesler o hainlere iştirak etse ben etmem..." demişti. "İzmir'deki Yardakçılar Ne Yapıyor" başlığı altında da İzmir gazetelerine atıfta bulunularak; "Şehrimiz Çerkes Cemiyeti Reisi ve refakatinde cemiyetin heyet idare azası olduğu halde İzmir Ermeni murahhasası Toriyan'ı ziyaret etmiş ve Çerkes hukuk ve menafiinin, Yunan ve Ermeni menafiyle alâkadar ve müttehid olduğunu ileri sürmüşlerdir. Daha sonra Rum metropolidhanesini de ziyaret ederek aynı beyanatlarını tekrar eylemişlerdir" haberi veriliyordu⁶³. Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra zaten küçük bir azınlık olan bu teşekkülün de ortadan kaybolduğu kolayca tahmin edilebilir⁶⁴. İzmir'deki bu teşebbüsten sonra İbrahim Hakkı Bey'in de, Yunanistan'ın Midilli adasına yerleşerek burada yeni Türk Devleti karşıtı eylemlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Yüzellilikler listesinin 67. sırasını işgal etmiştir⁶⁵.

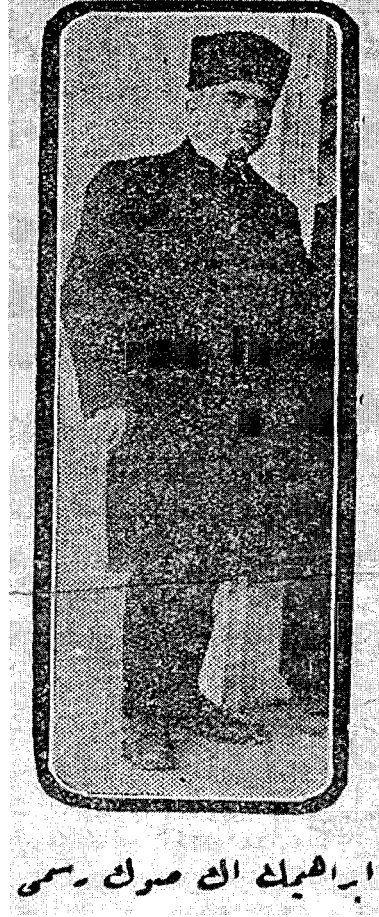
Sonuç olarak, Damat Ferit Paşa'nın önce vekâleten daha sonra da asaleten İzmit'e mutasarrıf olarak tayin ettiği İbrahim Hakkı Bey görevini kötüye kullanarak hem Çerkesçilik yapmış, hem de işgalcilerle işbirliği yaparak Millî Mücadele'ye karşı sonuna kadar direnmiştir. Mülkî âmir olmasının kendisine yüklediği sorumlulukları gözdardı etmiş, yöre halkının can ve mal emniyetini korumak bir yana, önce işgalci İngilizlere, ardından Yunanlılara

⁶³ *Vakit*, 5 Mayıs 1922, No: 1581.

⁶⁴ Tunaya, a. g. e., s. 470.

⁶⁵ Kâmil Erdeha, *Yüzellilikler*, İstanbul 1998, s. 193.

yardımcı olarak devletine ve milletine ihanet etmiştir. 1921 yılı Haziran ayı sonlarında Yunanlılarla birlikte İzmit'ten ayrılana kadarki icraatının ibret verici örneklerini ve Şark-ı Karîb Çerkesleri Kongresi'nin toplanmasında oynadığı rolü belgelere dayanarak yansıtmaya çalıştık. İnanılması güç görünen bu olaylar 83 yıl gibi, bir millet hayatı için fazlaca uzun sayılamayacak bir süre önce cereyan etmiştir. Bu gibi örnekler, Türk Millî Mücadelesi'nin ne şartlarda gerçekleştirildiğini de gözler önüne sermektedir.

ÖZET

Millî Mücadele'nin en kritik döneminde Damat Ferit Paşa tarafından İzmit gibi stratejik bir mevkiye tayin edilen İbrahim Hakkı Bey'in faaliyetleri bu çalışmaya konu olmuştur. Damat Ferit Paşa hükümetinin Kuva-yı Milliye'ye karşı giriştiği mücadelede önemli bir rol oynamış, ancak zamanla İstanbul hükümetine de cephe almıştır. Nitekim İbrahim Hakkı Bey'in icraatı, Dahiliye Nezareti'nin tabiriyle hükümetin haysiyetini kırar hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler : İbrahim Hakkı Bey, Damat Ferit Paşa, İzmit, Çerkes.

ABSTRACT

İbrahim Hakkı Bey is appointed to the governor of İzmit in the most troubled period of Turkish National Movement. He played an important role against the Kuva-yı Milliye, Merely, in the course of time he disagreed with the government of İstanbul. Even as, according to the Ministry of the Interior his activities was injuring the honor of the government.

Key Words: İbrahim Hakkı Bey, Damat Ferit Pasha, İzmit, Çerkes.